

Gyáni Gábor

Utam a társadalomtörténethez

Ha megpróbálok most válaszolni a nekem is feltett kérdésre, hogy miért épp az foglalkoztat történészként, amivel már hosszabban múlatom az időt, és miért pont úgy közelíték ehhez a bizonyos valamihez, ahogy teszem, továbbá: mi köze van ehhez életem eddigi alakulásának, milyen motiváció hatott ezen szakmai döntések mögött, akkor azzal kell kezdenem, hogy mikor és miért kezdett el egyáltalán érdekelni a múlt vizslatása. Ez nagyjából 10 éves korom körül kezdődött, amikor ötödikesként a történelem nevű iskolai tantárggyal először találkoztam. Ami véletlenszerűen egybeesett azzal, hogy kezdtem megismerni apámat (aki, többek közt, történelem szakos gimnáziumi tanár volt eredetileg). Azért csak ekkor, mert hatéves korom óta nem láttam őt, mivel 56-os ténykedéséért (a hódmezővásárhelyi Nemzeti Bizottság elnöke volt néhány napig) hat év börtönbüntetésre ítélték és majd csak az 1960-as tavaszi amnesztiával szabadult Vácról.

Tény, hogy elementáris hatást tett rám a történelemmel való iskolai megismerkedésem (és persze az első történelem tanárom, aki, ha jól emlékszem, csupán egy vagy alig több mint egy évig tanított, mert időközben áthelyezték egy másik iskolába igazgatónak). Ettől kezdve szinte mindig történésznek készültem és korán, 14 éves korom előtt már egy kis könyvet is „írtam” és készítettem saját kezűleg szülővárosom, Hódmezővásárhely múltjáról (ez persze egy kompiláció volt).

A következő meghatározó hatás a szociológia felől ért valamikor 17–18 éves koromban, amit a *Valóság* című folyóirat ettől kezdve rendszeres olvasása is táplált (hűséges olvasói, később egyúttal szerzői kötődésem a laphoz végig töretlen maradt a rendszerváltás utáni időpontig, a lap szellemi kivégzésének, Tőkéczi dicstelen hatalomátvételének a pillanatáig). A szociológiával való ismerkedésem egyértelműen eldöntötte, hogy ha megmaradok a történelem mellett (közben ugyanis a művészet-történet és főként az irodalom is rabul ejtett, de végül nem csábultam el), akkor a szociológiával párosított múltkutatót kell választanom. Persze akkor még nem tudtam, nem tudhattam, hogy valóban kutató lesz majd belőlem, ez ugyanis még az egyetemem követő években sem dőlt el számomra teljes egyértelműséggel.

Így kerültem a debreceni egyetemre történészhallgatónak, ahol végül egyszakos történészként végeztem (ez akkoriban ritka volt, mint a fehér holló). Az egyetemen végig vágytam a szociológia módszeres (egyetemi keretben folytatható) tanulmányozására, erre azonban akkoriban és kivált Debrecenben semmiféle lehetőség nem adódott.

Debreceni egyetemista koromban kiderült, hogy a társadalomtörténet lesz az a terület, melyet legalábbis egyelőre kitüntetett figyelmekkel. Ennek egyszerre volt ihlető forrása a Szabó István-iskola egyik-másik tanáromon keresztül rám is átsugárzó hatása (Orosz István volt e téren a leginkább meghatározó személyiség), valamint a szintén a struktúrakutatásban akkortájt élen járó másik tanárom, a gazda-

ságtörténész Ránki György mindannyiunkat lebilincselő befolyása. Ránkinál szakdolgoztam a Vörös Károly jóvoltából a 70-es évek elején divatba jött virilis témából. Ez a dolgozatom (legalábbis annak társadalomtörténeti törzsfejezete) harmadik-negyedik volt a sorban a vidéki városokra fókuszáló virilis tanulmányok között (Pécsről, Debrecenről és a hajdúvárosokról készült előttem ilyen feldolgozás). A néhány év múlva pályadíjjal jutalmazott dolgozatom (megosztott második díjat nyertem vele a Történelmi Társulat társadalomtörténeti pályázatán 1975-ben, ahol nem adták ki az első díjat) megerősített korábbi döntésemben, hogy kutatóként igyekezzek távol tartani magam a politikai eseménytörténettől. Erre biztatott persze Vörös Károly és Hanák Péter is, akikkel – életemben először – e pályázattal kapcsolatban hozott össze a jószerencse (jóval később jelentős szerepet töltöttek be szakmai pályafutásomban).

Döntésemet mindig erősen motiválta személyes (családi) élettörténetem, nevezetesen, hogy a kommunista diktatúra kárvallottjaként, a folytonos politikai üldöztetés és diszkrimináció körülményei között nőttem fel; ennek mélyen zsigereimbe ivódott élménye úgyszólván végigkísérte egész eddigi életemet (és máig fontos része identitásomnak). Már iskoláztatásom pusztá ténye is ezt a tapasztalatot erősítette bennem. 1964-ben úgy kerültem be szülővárosom gimnáziumába, melynek elítéltetéséig apám volt az igazgatója, hogy a bebocsátást kifejezett kegyként könyvelhettem el (a bátyámat hét évvel korábban például nem vették fel ebbe a gimnáziumba). Egyetemre is azért járhattam csupán, mert én már ahhoz a generációhoz tartoztam, melynél nem számított az ellenforradalmi családi háttér eleve kizáró oknak az egyetemi felvételnél. Kivált azért, mert messze elkerültem szűkebb szülőházamat (Szeged helyett Debrecenbe mentem felvételizni), továbbá az Országos Középiskolai Tanulmányi Versenyen elért jó helyezéssel (az első tíz közé kerültem történelemből 1968-ban) megszereztem az úgymond automatikus felételhez fűződő jogot; végül, de nem utolsósorban azért, mert – biztos ami biztos alapon – az akkori debreceni rektor, apám valamikori tanártársa, is besegített: s így lehettem végül egyetemista.

A vázolt lelki és tárgyi körülmények közt nem csoda tehát, ha kimondottan irtóztam a politika világtól, hiszen a politika, tapasztalataim szerint, mindig csak ártozott családomnak (vagyontól és a személyes szabadságtól fosztott meg bennünket) és ezért éledező szellemi fogékonyságomat lehetőleg más irányba igyekeztem terelni. Ráadásul elsősorban a 19. és a 20. század múltja foglalkoztatott, márpedig abban az időben az új- és modern kor a mélyen ideologikus és egyszersmind tabukkal kordában tartott történetírásnak volt kiszolgáltatva.

A továbbiakban újabb megerősítést nyert elhatározásom, amikor a Fővárosi Levéltárban, első munkahelyemen kutatási témát kerestem magam számára. Ez úgy történt, hogy a Bazilika pincéjében hosszasan kutakodtam az iratok között, félig-meddig véletlenül ráakadtam a Fővárosi Statisztikai Hivatal ügyviteli iratai közt őrzött egyik statisztikai felvétel kézzel írt összesítő íveinek az anyagára. Nem volt ez más, mint az 1927-es budapesti házicseléd-statisztika iratanyaga, amit (ezt persze csak utóbb tudtam meg), csekély kivétellel már 1930-ban publikáltak. S akkor úgy döntöttem: feldolgozom a forrásanyagot. Ehhez az elhatározáshoz felmérhetetlenül

nagy lökést adott Bácskai Vera támogatása. Ő, mint a levéltár tudományos titkára, rögtön a hónom alá nyúlt szakmai téren, ráadásul „56-osokként” is gyorsan egymásra találtunk. A rövid tanulmánynak szánt feldolgozásból végül egy közel egy évtizedig elhúzódó kutatói foglalatosság lett,¹ amely elindított, majd végül be is vezetett a hivatásszerű történetírás szűkebb világába. Akkori témaválasztásom végleg eldöntötte tehát, hogy társadalomtörténész lesz belőlem (legalábbis jó időre ott jelölte ki a helyemet).

Ehhez jött utóbb egy további külső lökés a hetvenes és nyolcvanas években feltűnően intenzív, jórészt generációs keretek közt zajló szakmai szociabilitás eredményeként. A „fiatal történészeket” egymással összehozó számos korabeli társaság és szerveződés – közülük külön is megemlíteném a számomra akkor olyannyira fontos FASZ-t,² amely az „öregektől” magukat megkülönböztetni kívánó historikusokat tömörítette valamiféle alternatív társulásként, benne az ókorászoktól a középkorászokon át az újkorászokig, nevekkel kifejezve, Török Lászlótól Szakály Ferencen át Gergely Andrásig megannyian jól megfértek/megfértünk egymással – egyikében kerültem kapcsolatba a Benda Gyula (Dani) által szervezett, s közben tartott KSH-beli szellemi körrel. Ide, ha jól emlékszem, Kövér György vitt be. Kövérrrel már az egyetemen is volt közös ügyünk (erről szó esik közösen írt munkánk bevezetőjében),³ később némileg elsodródunk ugyan egymástól, de a hetvenes évtized második felében újra összehozott bennünket a sors. A későbbi Hajnal István Kör csíráját is magában rejtő KSH kör egy sor magamfajta fiatal vagy fiatalabb történésszel ismertetett össze (közülük egyeseket persze már korábban is ismertem, így Kövér Gyuri mellett Tóth Zolit, aki oszlopos tagja volt a FASZ-nak). Innen, mondhatni, már nem volt visszaút.

Adva volt tehát az eredetileg is ez irányban kondicionált érdeklődés; továbbá egy konkrét, megírásra váró téma (amiről menetközben kiderült, hogy disszertáció lesz vagy lehet belőle); adva volt végül a struktúrakutatáshoz kötött társadalomtörténeti szakmai kommunikáció egyszerűen kibővült lehetősége, amely jórészt a történész szakma szervezeti peremvidékén tenyésző tudományos érdeklődést és tevékenységet jelentette az idő tájt. Ez utóbbi szülte azt a számunkra akkor annyira fontos identitást, mely szerint: nem csak egzisztenciálisan esünk a mainstream történetírás szervezeti rendszerén kívül (rám ez mindenképp igaz volt, hiszen csak 1982-ben vagyis 32 évesen jutottam kutatói álláshoz, amikor a levéltárból átkerültem az akadémiai intézetbe), de szellemileg is kívül állunk azon. Mi, gondoltuk erős hittel és talán nem is teljesen megalapozatlanul, egyszerre tartjuk magunkat távol az átideologizált, sőt olykor át is politizált kanonikus történetírástól, egyúttal határozottan szakítunk a szellemi provincializmussal, a nemzeti látószöghöz kötött és obskúrusan marxista szemléletű történetírással, mellyel már eleve sem kívántunk szoros vagy bármilyen kapcsolatba kerülni. A társadalomtörténet „ellenzéki” ethosza és ennek megfelelő konnotációja is ebből az öntudatból és imázsból fakadt, ami jól megmagyarázza, hogy miért vehette körül, persze csak

1 *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest, 1983.

2 *Fiatal Alkotók Szövetsége*

3 Gyáni Gábor – Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*. Budapest, 1998. 9–10.

átmeneti időre, ellenzéki aura még a Hajnal Kör működését is a nyolcvanas évek végén (amikor a Kör tanácskozásain politikai ellenzéki tevékenységükről és nézeteikről ismert értelmiségiek is szép számban megjelentek és olykor elő is adtak).

Ez utóbbi körülmény rávilágít, hogy milyen fokon és miképp függött akkori-
ban össze egymással az ellenzéki szubkultúra és a társadalomtörténet határozottan tudományos eszménye vagy törekvése. Ténylegesen fennálló szimbiózisuk tovább erősítette bennem a társadalomtörténet iránti vonzódást. Már azért is, mert személyes kapcsolatokat is ápolitam a demokratikus ellenzék (a szamizdatosok) egyikével-másikával, időnként részt vettem a rendezvényeiken (a szamizdatok árusításának Várbeli letéteményese például intézetbeli szobám volt); egy alkalommal pedig (az anonimitásomat nem felfedve, ezt akkor egyébként nem is kérték tőlem) még szamizdat kiadványba is adtam írást.

Nagyjából ez tehát az az út, amely elvitt engem a társadalomtörténet-íráshoz. E történetben éppúgy szerepet kaptak a személyes, a nem általam megválasztott mozzanatok és adottságok, mint a később hozzájuk társuló (rájuk rakódó) ösztönző erők, melyeket már tudatosan magam választottam, s amikéért így egyedül én felelek.